

Республіканець. – 16 січня 1919. 43. Наша справа. – 17 січня 1919. 44. Наша справа. – 18 січня 1919. 45. Наша справа. – 19 січня 1919. 46. Наша справа. – 21 січня 1919. 47. Наша справа. – 22 січня 1919. 48. Наша справа. – 23 січня 1919. 49. Наша справа. – 25 січня 1919. 50. Василюк П. Катеринославські події / Павло Василюк // Наше слово. – Мюнхен: Б. в., 1973. – Ч. 3. – С. 77–88. 51. Панченко І. Харківський Слобідський Кіш / І. Панченко // Вісті Комбатанта. – 1969. – № 2. – С. 32–35. 52. Панченко І. Харківський Слобідський Кіш / І. Панченко // Українське козацтво. – 1979. – № 1–2. – С. 38–39. 53. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3275, оп. 1, спр. 5 а, 69 арк.

Владимир Бондаренко

УЧАСТИЕ ВОЛЬНОКАЗАЧЬИХ ФОРМИРОВАНИЙ В ВОЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ УНР В 1919–1920 ГГ.

В статье проанализирована роль иррегулярного компонента в военном строительстве УНР в 1919–1920 гг. Исследованы боевой путь формирований Вольного казачества на Юге Украины. Изучены причины поражений частей Вольного казачества в боевых действиях. Доказано, что вольноказачьи формирования сыграли значительную роль в вооруженной борьбе армии УНР за независимость Украины.

Ключевые слова: Вольное казачество, иррегулярные формирования, армия УНР, военное строительство, Юг Украины.

Vladimir Bondarenko

PARTICIPATION IN MILITARY CONSTRUCTION FREE COSSACKS UNITS UPR IN 1919–1920

The article analyzes the role of the irregular component in military construction UPR in 1919–1920. Investigated the combat path formations Free Cossacks in Southern Ukraine. Studied the causes lesions in parts of the Free Cossacks fighting. Proved that Free Cossacks units played a significant role in the armed struggle Army UPR for the independence of Ukraine.

Key words: Free Cossacks, irregulars, Army UPR, military construction, the South of Ukraine.

УДК 94(477)

В'ячеслав Попов

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ В У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1917–1920 РР.

У статті розглядається проблема, пов'язана з історією громадянської війни 1917–1920 рр. в Україні. Неодноразовий перехід її території під владу різних військово-політичних сил ставив пересічних обивателів перед постійною необхідністю пристосовуватися до нових умов. Аналізується реакція основних соціальних верств міського населення на чергову зміну влади, визначається динаміка настроїв громадян залежно від ходу бойових дій, охарактеризовано способи мінімізації негативних наслідків збройного конфлікту для повсякденної життєдіяльності.

Ключові слова: національно-демократична революція 1917–1920 рр., громадянська війна, повсякденне життя, соціальне розширення, політичні симпатії.

Повсякденне життя в умовах війни для нашої історії явище не унікальне. Особливий інтерес при вивченні цієї тематики представляє революція та громадянська війна 1917–1920 рр. в Україні, оскільки саме тут перетнулися інтереси політичних сил, представлених у ході бойових дій різними військовими з'єднаннями. Стрімке переміщення величезних мас озброєних людей, постійні зміни ліній фронтів, відсутність тривалої позиційної боротьби створили ситуацію багатократної і абсолютно несподіваної зміни влади у більшості українських міст. Міське населення було поставлено перед необхідністю бути готовим до будь-яких несподіванок. Вміння рядових обивателів пристосуватися до обставин, що швидко змінювалася, виробити спосіб існування у період чергового загострення ситуації, збереження волі до життя у найнестерпніших умовах актуальні і для нашого часу.

Важливу частину технологій виживання представляла адекватна реакція на появу у конкретному населеному пункті чергової військової групи. Особливість громадянської війни

полягала в тому, що для якої-небудь частини населення будь-яка армія була "своєю", і у будь-якому випадку і "завойовники", і "завойовані" розуміли один одного без перекладача. Виняток представляє якраз українська історія, оскільки хід подій на території країни неодноразово ускладнювався присутністю інтервентів. Політичне протистояння громадянської війни давно втратило гостроту, і питання, з нею пов'язані, поступово набувають виключно академічного інтересу. Не в останню чергу йдеться про здібність окремих громадян, соціальних груп та суспільства в цілому до самостійної організації життєдіяльності в умовах військового становища, а деколи і бандитської вседозволеності, анархії та свавілля.

Метою статті є аналіз поведінки населення українських міст у період безпосередніх бойових дій між різними військовими формуваннями, що змінювали одне одного упродовж окресленого періоду.

Для досягнення мети передбачається вирішення наступних завдань: визначити характер взаємостосунків між міськими обивателями та різними військово-політичними силами упродовж 1917–1920 рр.; проаналізувати практичні форми та способи мінімізації мешканцями міст негативних наслідків бойових дій; розглянути сутність трансформації суспільних настроїв міського населення на різних етапах громадянської війни.

Необхідно стисло охарактеризувати основні історичні події цього періоду в Україні. Після Лютневої революції 1917 р. у Києві одночасно з адміністрацією Тимчасового уряду утворилася Центральна Рада, що восени того ж року проголосила створення Української Народної Республіки (УНР). Тричі – у січні 1918, у лютому 1919 і остаточно у кінці 1919 – на початку 1920 рр. в Україні встановлювалася радянська влада. З березня – до листопада 1918 р. в країні перебували німецькі війська, при їх підтримці відродилася УНР, яку змінив режим гетьмана П. Скоропадського. Після відходу німців ненадовго встановилася влада української Директорії на чолі з С. Петлюрою. Упродовж весни 1919 р. – початку 1920 р. значна частина України була зайнята білогвардійською Добровольчою армією. Особливий колорит громадянській війні додавала участь у ній озброєних загонів декількох отаманів, передусім, М. Григор'єва та Н. Махна, що періодично займали деякі південні міста.

Безпосередні бойові дії у містах відбувалися порівняно рідко. Вперше мимовільними масовими свідками, учасниками та жертвами бойових дій громадянської війни стали кияни у січні 1918 р. Наступ більшовицьких військ М. Муравйова на Київ, що знаходився під владою Центральної Ради, супроводжувалося багатоденним артилерійським обстрілом міста, руйнуванням багатьох будівель, масовими пожежами. У перший день бою біля булочної, на Хрещатику, стояла велика черга за хлібом. Поблизу розірвався снаряд, одна людина була убита, інші не розбіглися. Юрба поховалася під стіни будинків, але через декілька хвилин знову вишикувалася у чергу. Стояли у ній переважно жінки та діти [1, с. 105].

Захоплені подіями зненацька, городяни освоїлися зі своїм новим становищем. Майже відразу вони відчували нестачу продуктів, відсутність світла, а потім і води. Відсутність води відчувалася упродовж декількох днів особливо сильно. "Але людина пристосовується до всього, і незабаром всі вивчилися користуватися моментами затишшя, щоб закупити провізії на сусідній вуличці, зачерпнути відро води на монастирському дворі, як у середні століття, дістати на вагу золота декілька свічок, та відвідати друзів у віддалених кварталах, що менш піддавалися обстрілу, ніж у центрі міста" [2, с. 17].

Пізніше, восени 1918 р., петлюрівці та махновці билися за Катеринослав. Місцевий викладач Г. Ігрен'єв відзначав, що прибулі до них у домівку для обшуку солдати виявилися петлюрівцями, і були "за звичаєм дуже добродушні". Через декілька днів у нього ж в оселі стояли десять махновців – у двох передніх кімнатах та передпокої. Постояльці поводитися смирно, і вночі дозволили замкнути двері з їдальні у задні кімнати на гачок [3, с. 236, 238]. Рано-вранці наступного дня Г. Ігрен'єв з дружиною відправився на найближчий ринок, щоб заpastися харчами перед майбутніми подіями, петлюрівські солдати "настирливо пропонували публіці розійтися", а коли продукти знову закінчилися, "дружина наважилася, користуючись затишшям, вийти на площу пошукати продовольства", і зіткнулася уже з махновцями. Ті впізнали її та дозволили пройти: "А, ти з того будинку будеш? Ну, йди, йди, тільки швидше! А то стріляти треба. Ми почекаємо, але трохи". Коли через десять хвилин жінка повернулася, дійсно, почалася "відчайдушна стрілянина" [1, с. 190, 192].

У грудні 1918 р. на вулицях Одеси йшли бої між білогвардійцями Грішина-Алмазова та частинами армії УНР. Петлюрівські кулеметники вели вогонь по супротивнику, нові патронні стрічки їм подавали міські хлопчачки, що "охоче втрутилися у громадянську війну". Поранених несли для перев'язки у сусідні двори та домівки. Населення ставилося до них доброзичливо, "віддаючи їм для носилок розкладні ліжка, забезпечуючи їх матеріалами для бинтів, і навіть рідкісними тоді медикаментами". Петлюрівці билися дуже хоробро, і звали усіх приєднатися до них. Робітники

поодинокі охоче вступали до їх загонів, а організовані більшовиками бойові дружини, "не зливаючись з петлюрівцями, допомагали все ж таки останнім проти добровольців" [4, с. 101, 102].

У січні 1919 р. газета "Південний край" зафіксувала момент повернення більшовиків до Харкова. Напередодні вранці місто залишили останні частини українських військ петлюрівської Директорії. "Біля полудня прибули передові роз'їзди радянської армії. Війська, що вступили, знаходяться у повному бойовому порядку". Газета із задоволенням констатувала, що "ніяких ексцесів при занятті міста не відбулося" [5, с. 1].

При наближенні Червоної армії до Катеринослава, населення, зазвичай "насторожилося та причаїлося". Ніхто не наважувався виходити на вулицю. Незабаром "обиватель відчув деяке полегшення", оскільки побачив організовану армію та стабільну владу. У порівнянні не тільки з махновцями, але й з петлюрівцями, червоноармійці справляли "надзвичайно дисципліноване враження". Перші дні пройшли так спокійно, що населення позитивно сприйняло радянську владу, що поклала "край природному стану" [1, с. 194].

Улітку 1919 р. розпочалося просування до України Добровольчої армії. Робітничі селища Донецького басейну, декілька разів, переходячи з рук у руки, кожного разу давали поповнення червоним. Коли одне з селищ, Штеровка, було узятє вперше "марковцями", настрої населення був "менш більшовицьким". Але їх змінили донці, які почали грабувати, і населення сильно "почервоніло" [6, л. 13]. У цілому міське населення ставалося до "білих" з симпатією. Після узяття ними Харкова О. Туркул зі своїм Дроздовським полком просувався на північ, і в одному з міст, ледве закінчився бій, був запрошений на іменини місцевим мешканцем. "Ми ввійшли у кімнату, повну розряджених домашніх та гостей. Горіли всі лампи, стіл стояв повний страв, солінь, варив, з горою кулеб'яки посередині. Дивно мені стало: на вулиці ще ходять перекочуваннями затихаюча стрілянина, у темряві на підводах кашляють та стогнуть поранені, а тут люди святкують у достатку мирні іменини, неначе рівно нічого не трапилося ні з ними, ні зі всіма нами, ні з Росією" [7].

Страх в обивателя був сильнішим за будь-які симпатії. У Катеринославі, під час бою з махновцями, С. Пушкарьов, що служив у Добровольчій армії, був поранений у ногу. Два солдати віднесли його в один з будинків, покладали на диван та пішли шукати медсестру для перев'язки. Через деякий час увійшла господиня квартири, і вигукнула: "Ваші йдуть!" Автор відзначав, що їй "не пощастило б, якби махновці знайшли у її будинку "кадета". Пораненого вивезли на випадковому возі. Помітно трансформувалися суспільні настрої – обивателі уже не хотіли ризикувати [8].

Утім, страшний 1919 рік сформував у обивателів у якості психологічного захисту байдужість до всіх учасників нескінченної усобиці. Єдиним завданням усе більше ставало власне виживання. Результатом боротьби "червоних" та "білих" усе частіше ставали трупи тих та інших, які пливли Дніпром. Мешканці прилеглих до річки районів звикли до цього, вода викидала їх на берег, і на це не звертали вже особливої уваги. Убитих ховали без одягу – "обдирали мертвих, щоб одягнути живих" [9, с. 16].

Восени 1919 р. кияни, як і раніше, шикувалися у великі черги біля пекарень. Артилерійська канонада, що доносилася, нікого не хвилювала. На вулицях не було помітно жодної тривоги. Перехожі поспішали у своїх справах [10, с. 230]. Коли радянський політпрацівник В. Пугачов переходив лінію фронту, то чув та бачив, як у лісі багато людей займалися заготівлею дров [11, с. 592]. Городяни звикли до бойових дій. "Не було жодного киянина, що не зміг би відрізнити постріл від розриву, і навіть той сорт гармати, з якої стріляють". Під час чергової зміни влади одна з київських сімей зібралася у оселі родича. Почалися "звичайні міркування", яка з кімнат найбільш безпечна. Роздумували над тим, "з якого з чотирьох боків світу йде наступ", потім розшукували цей бік "мало не з компасом у руці". Тепер люди знали, "куди ядро потрапити логічно не повинне", що ні в якому разі не заважало йому іноді саме там і розірватися. При артилерійському обстрілі деякі кияни мали ще звичай заможувати вікна матрацами [12, с. 219].

Озлоблення, що накопичилося за роки громадянської війни, оберталось не тільки проти озброєних ворогів, але і проти мирних громадян – істинних або уявних соціальних опонентів. У грудні 1919 р., у перший день узяття Києва більшовиками, одна з городянок спостерігала з тротуару, як вулицями проходили війська, "обірвані, голодні, та все ж грізні". Один червоноармієць схопив жінку за руку: "Де наші квіти? Добровольцям, мабуть, підносили, а нам не хочете?" Я вирвала руку і пішла геть від нього. "Через ці каракулі немає життя сірим шинелям!" – крикнув навздогін іншій, хоча я була у простому суконному пальті" [12, с. 221].

Коли у грудні 1920 р. махновці востаннє захопили Бердянськ, місцеве населення з цікавості, висипало на вулиці. "Нескінченна війна привчила їх не звертати уваги на постріли" [13, с. 300].

Таким чином, упродовж 1917–1920 рр. на території України відбувалися з різним ступенем інтенсивності бойові дії між різними учасниками громадянської війни. Українські міста по декілька разів переходили з рук у руки, опиняючись під владою однієї, або іншої озброєної сили.

Зміна влади не зустрічала не те що активного опору, але сприймалася з надією та очікуванням змін на краще. У перший період громадянської війни, тобто з осені 1917 – до початку 1919 рр., серед більшості населення, як одна з технологій виживання у екстремальних умовах, переважало бажання пристосуватися до будь-якої нової влади. З весни-літа 1919 р. розпочалося наростання зовсім інших настроїв. Будь-яке озброєне формування відчувало себе джерелом влади. Постійна зовнішня загроза безпеці громадян викликала апатію та байдужість, від нескінченної анархії накопичувалося бажання порядку. Помітно знизився рівень вимог суспільства до влади. Такий стан суспільства підготував психологічний ґрунт для остаточної перемоги Червоної армії, як наймасовішої та дисциплінованої озброєної сили.

Список використаних джерел

1. Революция на Украине по мемуарам белых. / [Сост. С.А. Алексеев]. – Киев: Политиздат, 1990. – 436 с.
2. Лейхтенбергский Г.Н. Воспоминания об Украине. 1917–1918 / Г.Н. Лейхтенбергский. – Берлин: и-во "Детинец", 1921. – 52 с.
3. Игреньев Г. Екатеринославские воспоминания (август 1918 – июнь 1919 г.) / Г. Игреньев // Архив русской революции. – М.: Терра-Политиздат, 1991. – т. 3. – С. 234–243
4. Сухов А. А. Иностранная интервенция на Одешине в 1918–1919 гг. / А. А. Сухов. – Одесса, истпарт отдел Одесского окрком КП(б)У, 1927. – 104 с.
5. Южный край. – 1919. – № 4.
6. Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-440, оп. 1, д. 34, л. 16.
7. Туркул А.В. Дроздовцы в огне. Картины гражданской войны 1918–1920 гг. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://xxl3.ru/belie/turkul/02.htm>
8. Пушкарев С.Г. Воспоминания историка. 1905–1945. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://xxl3.ru/belie/pushkarev.htm>
9. Кравченко В. Я вибрав волю. Особисте й політичне життя советського урядовця / В. Кравченко. – Торонто: Друкарня "Українського робітника", 1948 р. – 493 с.
10. Корсак (Завадский) В.В. У красных. У белых. Великий исход / В.В. Корсак (Завадский) // Красная смута: сб. ист. лит. произв. – М.: Содружество "Посев", 2011. – 624 с.
11. Гражданская война на Украине 1918–1920. Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. [Под редакцией проф. И.К. Рыбалки]. – К.: Наукова думка, 1967. Том второй. – 916 с.
12. Л. Л-ой. Очерки жизни в Киеве в 1919–1920 гг. / Л. Л-ой // Архив русской революции. – М.: Терра-Политиздат, 1991. – Т. 3. – С. 210–233.
13. Чоп В.М. "Вольный Бердянск": місто в період анархістського соціального експерименту (1918–1921 роки) / В.М. Чоп, І.І. Лиман. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2007. – 479 с.

Вячеслав Попов

ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ ЖИТЕЛЕЙ УКРАИНСКИХ ГОРОДОВ В ПЕРИОД РЕВОЛЮЦИИ И ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ 1917–1920 ГГ.

В статье рассматривается проблема, связанная с историей гражданской войны 1917–1920 гг. в Украине. Неоднократный переход ее территории под власть различных военно-политических сил ставил рядовых обывателей перед постоянной необходимостью приспособливаться к новым правителям. Анализируется реакция основных социальных слоев городского населения на очередную смену власти, определяется динамика настроений граждан в зависимости от хода боевых действий, охарактеризованы способы минимизации отрицательных последствий вооруженного конфликта для повседневной жизнедеятельности.

Ключевые слова: национально-демократическая революция 1917–1920 гг., гражданская война, повседневная жизнь, жители городов Украины, социальное расслоение, социальная мимикрия, политические симпатии.

Vyacheslav Popov

EVERYDAY LIFE OF INHABITANTS OF UKRAINIAN CITIES DURING THE REVOLUTION AND CIVIL WAR OF 1917–1920

In article the problem related to history of Civil war of 1917–1920 in Ukraine is considered. The repeated transition of its territory under power of different military-political forces put ordinary inhabitants before the permanent necessity to adapt to new rulers. The reaction of basic social layers of urban population on a next change of power is analyzes, the dynamics of moods of citizens depending on motion of battle actions is determined, the methods of minimization of negative consequences of the armed conflict for the everyday vital functions are described.

Key words: national-democratic revolution of 1917–1920, civil war, everyday life, habitants of cities of Ukraine, social stratification, social mimicry, political preferences.